

مجلات علمی: مجرای ارتباط دانشمندان

نویسنده: محمد اسماعیل ریاحی

□ در مقاله‌ای که پیش رو دارید، نویسنده مجلات علمی را از حیث پیرامون مطالعه می‌کند و نقش آن را در ایجاد ارتباط اجتماعی به‌ویژه در جامعه علمی، جایگاه آن در شیوه‌های ارتباطی، ارتباط آن با رشد علم و تکنولوژی و سرانجام نحوه شکل‌گیری پدیده مجلات علمی را مورد بررسی قرار می‌دهد.

مقدمه

اهمیت و نقش روزافزون علم و فن در مبادلات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در جهان امروز، آن‌قدر محوری و اساسی است که انکار یا کم اهمیت انگاشتن آن از سوی افراد یا سازمانهای اجتماعی می‌تواند بیانگر بی‌خبری یا بی‌خردی آنها باشد. آثار، عوارض و کارکردهای علم و فن چنان عینی و حیاتی است که آن را به ملاکی جهت تفکیک و تمایز ملل جهان به دو گروه توسعه‌یافته و در حال توسعه تبدیل نموده است. به عبارت دیگر، به کارگیری معیارهای اقتصادی، سیاسی، و نظامی به منظور گروه‌بندی کشورهای جهان امروز، دیگر کارایی کافی ندارد و انجام این مهم تنها با استفاده از معیار «علم و فن» عملی است. بر این اساس، میزان دسترسی کشورها به

علم و فن، و به کارگیری آن در حل مسائل و مشکلات ملی و بین‌المللی می‌تواند بیانگر وابستگی کشورها به یکی از دو قطب ملل توسعه‌یافته یا در حال توسعه باشد. در واقع تأثیر علم و فن نوین بر جامعه جهانی چنان اساسی است که کل جوامع بشری را در آستانه دگرگونیهای عمیق و بنیادی در زمینه‌های گوناگون حیات اجتماعی قرار داده است و در پی بنیانگذاری الگوها و ساختار نوینی در عرصه زندگی جمعی بشر امروزی است. از این رو شناخت دقیق وجوه مختلف علم و فن، می‌تواند کمک مؤثری در جهت به‌کارگیری صحیح آن برای رفع حواجی انسانی به‌شمار آید. جامعه‌شناسی علم، یکی از رشته‌های علمی است که می‌تواند ما را در رسیدن به این منظور کمک کند.

با بررسی نظریه‌های موجود در جامعه‌شناسی علم می‌توان چنین گفت که علم به عنوان نهادی اجتماعی (زیرمجموعه‌ای از نظام نهادی آموزش) در ارتباط متقابل و تنگاتنگ با سایر نهادها، سازمانها و مؤسسات اجتماعی است، به گونه‌ای که از آنها تأثیر پذیرفته و بر آنان تأثیر می‌گذارد. به عبارت واضحتر، اگرچه برای توسعه و رشد علم و فن لازم است تا سایر نهادهای اجتماعی بیرون از علم زمینه‌ها و شرایط مساعدی را فراهم کنند (رویکرد برون‌نگرا)، اما این شرط کافی نیست؛ باید اجزاء و عناصر درون فضای اجتماعی علم (جامعه)

علمی) با همدیگر و نیز با بخشهای بیرونی هماهنگی و همخوانی لازم و کافی را داشته باشند (رویکرد درونگرا). از میان شرایط و زمینه‌های بیرونی توسعه علمی می‌توان به نظامهای اقتصادی و سیاسی، ارزشهای مذهبی، فشربندی اجتماعی، تمایزات فرهنگی، روابط بین‌المللی، و غیره اشاره کرد. همچنین تجهیزات و تأسیسات علمی، مدیریت علمی، روابط متقابل دانشمندان، طرق ارتباط علمی، الگوهای ارتباطی در علم، و نظایر اینها را می‌توان جزو شرایط و زمینه‌های درونی قلمداد کرد.

در این مقاله بدون انکار اهمیت عوامل نهادی و بیرونی، به عوامل درونی می‌پردازیم و از میان شرایط و زمینه‌های موجود در این قلمرو، به بررسی مجراهای ارتباط علمی و مشخصاً مجلات علمی خواهیم پرداخت. از این‌رو لازم است قبل از تمرکز بر مبحث اصلی، یعنی مجلات علمی، به کاوشی مختصر در باب فرایند ارتباط اجتماعی و ارتباط علمی دست زنییم و آنگاه با معرفی انواع مجراهای ارتباط علمی، نقش و کارکرد مجلات علمی را به‌طور مشخص در فرایند ارتباط علمی به‌عنوان یکی از مجاری ارتباطی به بحث بگذاریم.

۱. ارتباط اجتماعی

ارتباط از نظر لغت واژه‌ای عربی است در باب افتعال که در فارسی به دو صورت مصدر و اسم مصدر به کار می‌رود؛ در مفهوم مصدری، ارتباط یعنی پیوند دادن و ربط دادن و در مفهوم اسم مصدری آن، بستگی، پیوند، پیوستگی، و رابطه از آن مستفاد می‌گردد. (ش ۵، ص ۱۹)

ارتباط مهمترین بخش زندگی تمامی افراد بشر را شکل می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که انسان بدون ارتباط با دیگران، یا اصلاً وجود ندارد یا اگر هم وجود داشته باشد تنها می‌توان او را از جنبه زیستی و فیزیولوژیک در شمار انسانها قرارداد و نه از جنبه فرهنگی و اجتماعی. در واقع ارتباط سنگ بنای جامعه انسانی است و بدون وجود آن، تشکل و تطور فرهنگ - به عنوان حد فاصل زندگی انسانها و سایر موجودات زنده - امکان‌پذیر نبوده و نخواهد بود. متخصصین ارتباطات اجتماعی، فرایند ارتباط را چنین تعریف کرده‌اند: «ارتباط عبارت است از فن انتقال اطلاعات، افکار، و رفتارهای انسانی از یک شخص به شخص دیگر» (ش ۴ - ص ۵). بدیهی است که تمامی انسانها به‌منظور انتقال افکار، احساسات، افکار و عقاید و عواطف خویش به دیگران از نمادها و سمبلهای گوناگونی که در فرهنگ هر جامعه به‌وجود آمده است سود می‌جویند، این نمادها ضمن آنکه به تسهیل فرایند ارتباط کمک می‌کنند، نشانی از فرهنگ خاص هر جامعه دارند. اگرچه تکنولوژی نوین ارتباطات، استفاده از زبان شفاهی، زبان کتبی، و زبان ایما و اشاره (غیرکلامی) را تسهیل کرده و دامنه و وسعت فراگیری آنها را افزایش داده است، اما در سطحی بسیار ساده و ابتدایی نظیر استفاده از دود و آتش جهت اعلام خطر، به کارگیری لبخند جهت اظهار شادمانی و رضایت، یا یک سلام و احوالپرسی ساده جهت بیان دوستی و صمیمیت نیز شاهد جاری بودن فرایند ارتباط اجتماعی هستیم. به عبارتی دقیقتر «ارتباط اجتماعی را می‌توان جریانی دانست که طی آن دو نفر یا بیشتر به تبادل افکار، نظرات، احساسات و عقاید خود می‌پردازند و از طریق به‌کار بردن پیامهایی که معنایش برای کلیه آنها یکسان است به انجام این امر مبادرت می‌ورزند» (ش ۴، ص ۵).

بنابراین می‌توان گفت که ارتباط اجتماعی پایه و اساس شکل‌گیری و تداوم جامعه انسانی است،^(۲) تا جایی که بدون برقراری ارتباط با دیگران، امکان زندگی کردن برای انسانها میسر نخواهد بود. فقدان ارتباط اجتماعی آثار عمده‌ای بر جای می‌گذارد که مهمترین آنها فقدان زبان، سکون نسبی زمان، و عدم امکان انتقال معارف و تجربیات بشری است. همچنین کمبود روابط متقابل و ارتباط اجتماعی می‌تواند سبب بروز و ظهور انواع آسیبهای اجتماعی و روانی گردد.

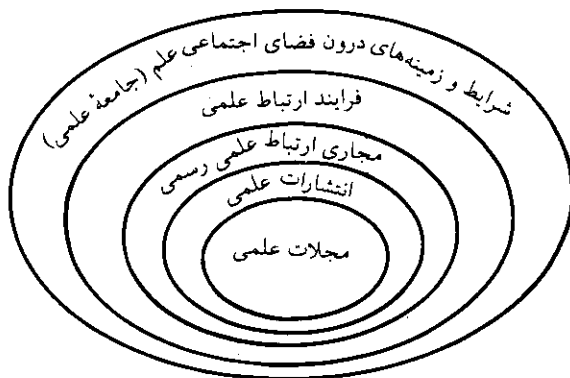
ارتباط اجتماعی - که ناظر به انتقال معانی یا پیامهایی در بین یک جمع (دو نفر و بیشتر) است - را می‌توان با استفاده از ملاکهای گوناگونی نظیر وسیله ارتباطی، محدوده ارتباطی، موضوع ارتباط، و نظایر اینها تقسیم‌بندی کرد، فی‌المثل از لحاظ محدوده ارتباطی می‌توان سطوح ارتباطات فردی، گروهی، جمعی، ملی، و بین‌المللی را در نظر گرفت. به همین نحو ارتباط اجتماعی را می‌توان از لحاظ موضوع ارتباط به انواع گوناگونی نظیر ارتباط سیاسی، ارتباط اقتصادی، ارتباط مذهبی، ارتباط فرهنگی، ارتباط علمی و غیره تفکیک نمود که در هر کدام از این موارد، مسائل و موضوعات سیاسی، اقتصادی، مذهبی، فرهنگی، و علمی، محمل و موضوع ارتباط را تشکیل می‌دهند. از اینجا دایره بحث را محدودتر کرده به بررسی ارتباط علمی به عنوان یکی از انواع ارتباط اجتماعی می‌پردازیم:

۲. ارتباط علمی

گفتیم که ارتباط علمی زیر مجموعه‌ای از ارتباط اجتماعی است از این‌رو می‌توانیم ارتباط علمی را فرایندی بدانیم که طی آن دو نفر یا بیشتر - یا مؤسسات و انجمنهای علمی و پژوهشی - به تبادل افکار، آراء و نظریه‌های علمی و فنی می‌پردازند و این ارتباط را بر مبنای به‌کارگیری نمادهای ویژه - اصطلاحات کلیدی علوم - برقرار می‌سازند. به عبارت دیگر «ارتباط علمی فرایندی است که به موجب آن پیامهای علمی از منابع به گیرنده انتقال می‌یابد و عناصر اصلی مانند هر شکل دیگر ارتباط عبارتند از منبع پیام، کانال ارتباطی، و گیرنده پیام.» (ش ۷، ص ۲۱۴).

در واقع این الزام که علم نهادی اجتماعی و بین‌المللی بوده و نتایج و دستاوردهای علمی متعلق به تمامی افراد بشری است ایجاب می‌کند که دانشمندان آزادانه و به‌طور ارادی نتایج پژوهش‌شان را به دیگران انتقال دهند و متقابلاً از دستاوردهای آنان بهره‌مند شوند. همان‌طور که در مقدمه گفتیم ارتباط علمی یکی از زمینه‌ها و شرایط توسعه علمی است، شاید به جرأت بتوان گفت که ارتباط علمی و اطلاع‌رسانی علمی یکی از مهمترین شرایط و زمینه‌های توسعه علمی است چرا که بدون وجود ارتباط علمی، امکان انتقال دانسته‌ها و دستاوردهای علمی میسر نبوده رکود و سکون علمی حتمی خواهد بود. در دنیای امروز دست زدن به هر گونه اقدام و بررسی و ابتکار نیازمند انبوهی از اطلاعات علمی مدون و قابل دسترسی است. شاید به علت همین نقش مهم و اساسی اطلاعات و ارتباطات علمی در فرایند توسعه علمی است که کنفرانس سال ۱۹۷۹ سازمان ملل متحد پیرامون نقش علم و تکنولوژی برای پیشرفت اعلام کرده که علم و تکنولوژی را باید لازمه پیشرفت به شمار آورد و اطلاعات و ارتباطات علمی ابزار لازم چنین تحولاتی است. بنابراین ارتباط علمی را می‌توان یکی از محورهای اساسی نهاد

اکنون با محدودتر شدن حیطه بحث می توانیم نمودار زیر را برای تسهیل در باز شناخت قلمرو مورد بررسی ترسیم نماییم؛
نمودار

اجتماعی علم محسوب نمود که بدون وجود آن، امکان رشد و توسعه علوم منتفی خواهد بود. در واقع «از آنجا که یک عنصر اساسی در پیشرفت علم ترکیب ایده هایی است که تا به حال وجود داشته اند، ارتباط مؤثر بین دانشمندان جزء غیر قابل چشم پوشی در فعالیتهای علمی است...» (ش ۳، ص ۴۰). از سوی دیگر باید به رابطه مستقیم میان اهمیت، گسترش و توسعه علوم و تکنولوژی با افزایش روابط متقابل اندیشه ها و فعالیتهای علمی اشاره کرد، بدیهی است با افزایش شمار چنین ارتباطاتی، لزوم به کارگیری مجاری و کانالهای ارتباطی دقیق، صحیح، صریح و سریع بیش از پیش ضروری می گردد. در این قسمت خود را به کانون بحث (مجلات علمی) نزدیکتر کرده و به تقسیم بندی مجاری ارتباط علمی می پردازیم؛

۲-۱ انواع مجراهای ارتباط علمی

مجماری ارتباط علمی را می توان به دو دسته رسمی و غیررسمی تقسیم کرد:

۲-۱-۱ مجاری ارتباط علمی رسمی

کتب علمی و تخصصی	انتشارات
مجلات و نشریات علمی - تخصصی	
چکیده مقالات علمی	
خلاصه مذاکرات گردهماییهای علمی	
نقدها و کتابشناسیها	
مجموعه مقالات سمینارها	
پایان نامه های تحصیلی	
گزارشهای پژوهشی	گردهماییهای علمی
روزنامه ها و مجلات علمی عمومی	
سمپوزیوم	
کنگره	کنفرانس
سمینار و کنفرانس	
دانشگاهی	کتابخانه ها
تخصصی (پژوهشی)	
ملی	کتابخانه ها
عمومی	

با این وصف، می توانیم مجلات علمی را به عنوان یکی از مجاری ارتباط علمی محسوب نماییم، بدین معنی که برای برقراری ارتباط علمی میان دست اندرکاران فعالیتهای علمی، به کارگیری مجلات علمی - با توجه به ویژگیهای خاص آن - امری لازم و ضروری به شمار می آید. از این موضوع در بخش آخر مقاله به تفصیل سخن خواهیم گفت. نکته ای که ذکر آن لازم به نظر می رسد این است که پیدایش و رشد مجلات علمی به دو جناح و جریان وابسته است یکی به جناح مطبوعات (مجلات علمی در زمره مطبوعات محسوب می گردند) و دیگری به جریان رشد و توسعه علوم و فنون^(۳). از این رو، بحث در باب مجلات علمی را باید در این دو حیطه پی گیری نمود، بدین معنی که باید دید تغییر و تحول مطبوعات از زمان شکل گیری آنها تا به حال چگونه بر رشد و تحول مجلات علمی تأثیر گذارده اند. و نیز جریانات و تحولات علمی و فنی در سطح جهان چگونه تأثیری بر گم و کیف مجلات علمی باقی گذارده اند.

۳. مطبوعات و مجلات علمی

۳-۱ تعریف مطبوعات

اگرچه در نگاه اول تعریف مطبوعات کار آسانی به نظر می رسد، اما متأسفانه تعریف دقیقی از مطبوعات ارائه نشده است. از میان تعاریف موجود، تعریفی که قانون مطبوعات جمهوری اسلامی، مصوب مرداد ۱۳۵۸، ارائه داده است را بیان می کنیم: «نشریاتی که به طور منظم و در مواقع معین با نام ثابت و شماره و تاریخ، چاپ و منتشر می شوند و اخبار و اطلاعات و دیدگاههای گوناگون در زمینه های اجتماعی و هنری را به آگاهی عموم می رسانند و از این راه به روشن ساختن افکار عمومی و بالا بردن سطح دانش در رشته خاص کمک می کنند». همچنین تعاریف مختلفی بر اساس ملاکهایی نظیر فاصله انتشار، زبان انتشار، روش و موضوع، قطع، و غیره ارائه شده است.

۳-۲ ماهیت مطبوعات

در ماهیت مطبوعات نوعی دوگانگی به چشم می خورد، بدین معنی

۲-۱-۲ مجاری ارتباط علمی غیررسمی (کالج نامرئی)

- ملاقاتهای شخصی و رویاروی (چهره به چهره)
- نامه نگاری
- مذاکرات تلفنی
- مبادله نتایج پژوهشی و مطالب علمی؛ پیش از چاپ انتشار

که ضمن آنکه مطبوعات نوعی تولید و محصول صنعتی است، فرآورده‌های فکری و خدمتی اجتماعی نیز محسوب می‌گردد. «فی‌المثل می‌توان گفت که یک مجله، محصولی صنعتی است که تابع قوانین اقتصادی بازار می‌باشد و در عین حال آفریده‌های فکری و جویابگوی نیازهای معنوی گروه خوانندگان خویش است»؛ برای ناشران خود صورت کالا دارد و مصرف‌کنندگان به عنوان نوعی سرویس یا خدمت از آن بهره می‌برند. این دو وجه تغییرناپذیر و استوار باعث می‌شود که هر نوع تعریفی از مطبوعات با نوعی ابهام و دوگانگی همراه باشد و این خود یکی از ویژگیهای مطبوعات است (ش ۱، ص ۳۲). مطبوعات ویژگیهایی دارد که هم نوعی محصول صنعتی تلقی می‌گردد و هم نوعی خدمت اجتماعی، مهمترین این ویژگیها از این قرار است:

– مطبوعات در عین تولید انبوه، کالایی بسیار کم دوام و زوال‌پذیراند زیرا مجله یا روزنامه‌ای که مشمول مرور زمان گردد ارزش و اهمیت بنیانی خود را از دست می‌دهد در حالی که بسیاری از صنایع به گونه‌ای طراحی می‌گردند که گذشت زمان در آنها تأثیری اندک و ناچیز به جای می‌گذارد؛

– دومین و مهمترین ویژگی مطبوعات به عنوان یک کالای صنعتی نبود رابطه میان قیمت فروش با ارزش شده آن است؛

– مطبوعات تا حدودی شبیه نوعی بسته‌بندی‌اند چرا که کاغذ و مرکبی که خواننده می‌خورد در واقع روکش مطالب و موضوعاتی است که برایش جالب است، بدین خاطر خواننده پس از مطالعه مجله یا روزنامه، همچون قوطی یا کارتن بسته‌بندی، آن را به دور می‌اندازد چرا که از محتوای آن استفاده کرده است. این ویژگی است که مطبوعات را بیش از پیش از حالت یک کالای صنعتی دور کرده به نوعی خدمت اجتماعی تبدیل می‌نماید چرا که مطبوعات بی‌آنکه از لحاظ مادی مورد استفاده قرار گیرند، ارزش خود را از دست می‌دهند؛

– افسرد روزنامه‌ها و مجلات را فقط جهت سرگرمی و وقت‌گذرانی نمی‌خوانند بلکه ضمن خواندن اخبار و کسب اطلاعات و آگاهیهای لازم، خود را سرگرم کرده و اوقات فراغت خویش را پر می‌کنند. بنابراین مطبوعات می‌تواند کارکردهای متعددی داشته باشد.

اگر چه این ویژگیها سبب شده است تا تعیین مطبوعات به عنوان یک کالای صنعتی یا خدمت اجتماعی تا حد زیادی دشوار گردد، اما می‌توان تا حدودی انواع خدمات اجتماعی را که مطبوعات بر افراد جامعه عرضه می‌کند برشمرد. توضیح این‌گونه خدمات اجتماعی تحت عنوان «نقش و کارکرد مطبوعات» رساتر و دقیقتر خواهد بود.

۳-۳ نقش و کارکرد مطبوعات

به جهت آنکه از کانون بحث دور نشویم، تنها به برشمردن نقشها و کارکردهای مطبوعات بسنده کرده علاقه‌مندان را به منابع موجود ارجاع می‌دهیم.^(۴)

– نقش و کارکرد مطبوعات در خبررسانی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در اطلاع‌رسانی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در انجام فعالیتهای تبلیغاتی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در تفریح و سرگرمی؛

– نقش و کارکرد آموزشی و علمی مطبوعات؛

■ می‌توانیم مجلات علمی را به عنوان یکی از مجاری ارتباط علمی محسوب نماییم، بدین معنی که برای برقراری ارتباط علمی میان دست‌اندرکاران فعالیتهای علمی، به کارگیری مجلات علمی – با توجه به ویژگیهای خاص آن – امری لازم و ضروری به‌شمار می‌آید.

■ مجلات علمی می‌توانند در یک رشته علمی، حس وحدت پدید آورند و همه دست‌اندرکاران علمی یک رشته را به موضوعی خاص مربوط و متوجه سازند.

– نقش و کارکرد مطبوعات در روان‌درمانی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در شکل‌دهی به افکار عمومی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در ایجاد ارتباط اجتماعی؛

– نقش و کارکرد مطبوعات در توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی.

۳-۴ تاریخچه مختصری از مراحل رشد و شکوفایی مطبوعات

ظهور مطبوعات را نیز می‌توان واقعه‌ای اجتماعی دانست که برای پاسخگویی به نیازهای خاص جوامع انسانی پا به عرصه حیات گذاشت. اگر چه سابقه روزنامه را به روم باستان نیز رسانده‌اند و اطلاع‌رسانی جارچیان و پیکهای پادشاهان را به نوعی از نیاکان روزنامه‌ها می‌دانند، اما روزنامه به شکل امروزی آن در قرن پانزدهم در اروپا متولد شد. برای تشریح دقیقتر تاریخچه مطبوعات در کشورهای غربی (و فهم تأثیر این روند بر ساختار مجلات علمی)، تاریخ مطبوعات این کشورها را به ۶ دوره تقسیم کرده‌ایم^(۵) و در هر دوره به ویژگیهای خاص آن دوره (علل و شرایط رشد یا کندی سیر مطبوعات) اشاره می‌کنیم.

۳-۴-۱ دوره تولد روزنامه‌ها (قرن پانزدهم). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. نیازهای جدید خبری بر اثر شرایط اقتصادی، سیاسی و فکری جدید (نظیر عطش کسب اخبار، وقوع رنسانس و رفوم، افزایش کنجکاویهای عمومی، کشفیات بزرگ، وسعت‌گرفتن افق فکری اروپاییان، پیشرفت مبادلات بانکی و بازرگانی، نیاز دولتها به ایجاد شبکه‌های خبری)؛ ب. ایجاد مراکز پستی؛ ج. اختراع صنعت چاپ.

۳-۴-۲ دوره پیشرفت و تنوع مطبوعات در قرون هفدهم و هجدهم. ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. اعمال کنترل شدید سیاسی بر مطبوعات توسط دولتها؛ ب. همراه شدن اخبار روزنامه‌ها با تفسیر اخبار و مقالات اجتماعی و فرهنگی؛ ج. رشد مطبوعات بر اثر تخصصی شدن – زمینه‌های پیدایش مجلات علمی تخصصی؛ د. تبدیل شدن مطبوعات به یک قدرت سیاسی و پیشگام اندیشه‌های آزادخواهی.

۳-۴-۳ دوره صنعتی شدن و دموکراتیزه شدن مطبوعات از آغاز قرن نوزدهم تا سال ۱۸۷۱. شرایط و ویژگیهای این دوره عبارتند از:

الف. عوامل سیاسی و اجتماعی (نظیر جلوگیری دولتهای استبدادی از رشد مطبوعات، وسعت و افزایش زمینه‌های انتخاباتی، پیشرفت پارلمانتاریسم، افزایش توجه عمومی به سیاست و مسائل سیاسی، رشد و تعمیم آموزش و افزایش میزان باسوادی، افزایش شهرنشینی، ارتقای سطح فرهنگ طبقات مرفه و توده‌های مردم، افزایش تنوع سلیقه‌های عمومی)؛ ب. عوامل اقتصادی (نظیر صنعتی شدن روشهای تهیه مطبوعات و گسترش حیطه آن که منجر به ارزان شدن افزایش تیراژ روزنامه‌ها گردید و روزنامه به وسیله‌ای برای تمامی اقشار اجتماعی تبدیل شد، افزایش مشتری و کاهش قیمت و در نتیجه گسترش بازار فروش مطبوعات)؛ ج. عوامل فنی (نظیر پیشرفتهای ماشین‌آلات و تکنیکهای صنعت چاپ، تحول حمل و نقل و ایجاد راه‌آهن و پست، تحول تکنیکهای اطلاعاتی و اختراع تلگراف نوری و الکتریکی)؛ د. تولد خبرگزاریها.

■ در قرن هفدهم و هجدهم است که نقطه مجلات تخصصی بسته می‌شود و زمینه‌های لازم برای پیدایش مجلات علمی فراهم می‌شود

۳-۴ دوره رشد مطبوعات مردمی با تیراژ وسیع (۱۸۷۱م - ۱۹۱۴). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. عوامل اقتصادی، اجتماعی و فنی (نظیر تعمیم آموزش، دموکراتیزه شدن حیات سیاسی، شهرنشینی فزاینده، توسعه حمل و نقل وسایل مخابراتی، گسترش میدان خبری روزنامه، رشد کنجکاوای خوانندگان، کاهش قیمت فروش، ارتقاء سطح متوسط زندگی توده‌ها، پیشرفت تکنیکهای چاپ)؛ ب. تغییر در محتوای روزنامه و افزایش تنوع آنها بر اثر گسترش کمی خوانندگان (و مسائلی نظیر شروع انجام تبلیغات در روزنامه‌ها، تغییر در صفحه‌بندی روزنامه‌ها، به‌کارگیری عکس و تصویر، گوناگونی فزاینده انواع نشریات یومیه و روزنامه‌های مردمی و با کیفیت و روزنامه‌های تخصصی، رشد مجلات ادواری)؛ ج. تحول شیوه‌های روزنامه‌نگاری (و مسائلی نظیر جایگزینی روزنامه‌نگاری کروئیک توسط روزنامه‌نگاری گزارشی، توجه به سلیقه عمومی، بهره‌برداری از هیجانانگ عمومی، درج اخبار ورزشی مطابق سلیقه‌های خوانندگان، ایجاد صفحات تخصصی در روزنامه‌ها)؛ و د. رشد بازار خبر و پیشرفت خبرگزاریها.

۳-۵ دوره روزنامه‌های بزرگ (۳۹ - ۱۹۱۹م). ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. تغییر در محتوا و عملکرد مطبوعات (و مسائلی نظیر به‌وجود آمدن نشریات ادواری بر اثر موفقیت مجلات مصور خبری یا تخصصی، رشد سریع شئونندگان رادیو و آغاز فشار بر مطبوعات، سعی در افزایش تنوع محتوای مطبوعات و ارضای نیازهای خبری و کنجکاوپهای عمومی خوانندگان در جهت رقابت با رادیو و باقی ماندن در عرصه حیات، کاهش صفحات خبری و غیر سیاسی شدن نسبی روزنامه‌های پر تیراژ، ناتوانی مطبوعات در شکل‌دهی و هدایت افکار عمومی)؛ ب. پیدایش ملیتهای گوناگون و متهم کردن اصول آزادیخواهی (و مسائلی نظیر پیدایش ملیتها بر اثر تنوع انتشارات و نیز تحولات سیاسی ناهماهنگ کشورهای غربی، به خطر افتادن اصول آزادی مطبوعات بر اثر پیدایش نظامهای استبدادی و اعتراض به قواعد لیبرالیسم کلاسیک در نظامهای دموکراتیک)؛ ج. مشکلات اقتصادی متمرکز (مسائلی نظیر افزایش ایجاد تمرکز به دلیل ناسوبدی یا تعطیل عملی روزنامه‌های کم تیراژ در اثر رقابت روزنامه‌های پرتیراژتر، تشدید تمرکز به سبب رقابت ناشی از بحرانهای اقتصادی، کاهش ارزش پول و افزایش قیمت روزنامه‌ها، کاهش منظم فروش روزنامه‌ها، نابود شدن مؤسسات مطبوعاتی که

TYPOGRAPHIA HARLEMI PRIMVM INVENTA
Circa Annum. 1440

*Curat penna licet, tantum vix scribitur anno,
Quantum uno reddunt prola Batava diei.
Addidit inventis aliquid Germania tantis:
Hollandicus cepit. Thaulo peregit opus.*

*vellit
vulp.
P. Scriberius*

وضع مالی خوبی نداشتند، بحران اقتصادی ۳۰ - ۱۹۲۹ و کاهش درآمدهای تبلیغاتی؛ د. تغییرات تکنیکی در صنعت چاپ، نظیر استقرار ماشینهای چاپ روتاتيو، سرعت چاپ تیبوگرافیک روزنامه‌ها، باقی ماندن فن حروفچینی سربی و پیشرفت فن چاپ عکس و افست، پیشرفت در زمینه هلیوگراور و افزایش کیفیت چاپ عکس رنگی؛ ه. رشد و گسترش خبرگزاریها (تأسیس خبرگزاریهای آسوشیند پرس و یونایتد پرس در امریکا، رویتر در انگلستان، وهاوس در فرانسه).

۳-۴-۶ دوره بعد از جنگ دوم جهانی. ویژگیهای این دوره عبارتند از: الف. ویژگیهای جدید بازار مطبوعات (نظیر رقابت رسانه‌های خبری دیگر مثل رادیو و تلویزیون با مطبوعات، تکمیل روزنامه‌نگاری شفاهی و تصویری توسط روزنامه‌نگاری نوشتاری، تفسیر اخبار توسط روزنامه‌ها، درج اخبار محلی)؛ ب. پیشرفتهای تکنیکی و فشارهای فزاینده عوامل اقتصادی (توسعه و تکامل فن چاپ افست و هلیوگراور که زمینه مساعدی برای نشر مطبوعات ادواری فراهم کرد، رواج حروفچینی اتوماتیک به برکت اختراع دستگاههای مخصوص، ارسال امواج تصویری از راه دور و پیشرفت حروفچینی فتوگرافیک، افزایش هزینه‌های مالی مؤسسات مطبوعاتی بر اثر رشد فنی و تکنیکی، افزایش درآمدهای تبلیغاتی روزنامه‌ها، تضاد میان طبیعت دوگانه روزنامه‌ها به عنوان خدمتی اجتماعی و تولیدی صنعتی)؛ ج. توسعه محتوا و تنوع موضوعها (توسعه دائمی میدان خبری مطبوعات در ارتباط با کنجکاوهای رو به رشد عمومی و پیچیدگیهای جهان معاصر، از دست رفتن اهمیت نشریات یومیه به دلیل رقابت با مطبوعات ادواری تخصصی یا خبرنامه‌های عمومی و مجلات ماهانه، تغییر عادات مطالعه مردم در اثر رشد و گسترش تلویزیون).

۳-۵ تأثیرپذیری مجلات علمی و تخصصی از روند رشد و تحول مطبوعات. با نگاهی به مراحل ششگانه رشد و تحول مطبوعات می‌توان چگونگی تولد و رشد روزنامه‌ها و مجلات ادواری علمی و تخصصی را ردیابی کرد.

از دوران دوم یعنی در قرن هفدهم و هجدهم است که نطفه مجلات تخصصی بسته می‌شود و زمینه‌های لازم برای پیدایش مجلات علمی فراهم می‌شود. در دوره سوم با افزایش میزان سواد و شهرنشینی و تنوع سلیقه‌های عمومی گام دیگری در جهت رشد مجلات تخصصی (و مجلات علمی به‌عنوان یکی از انواع مجلات تخصصی) برداشته می‌شود. دوره چهارم یعنی از سال ۱۷۸۱، تداوم تعمیم آموزش و رشد شهرنشینی، همراه با پیشرفت تکنیکهای چاپ و تغییر در محتوای مطبوعات، رشد مجلات ادواری و تنوع نشریات را به دنبال داشت. از این دوره است که صفحات تخصصی در روزنامه‌ها به‌ظهور رسیده روزنامه‌های تخصصی رخ می‌نمایند. تغییر در محتوا و عملکرد مطبوعات در سالهای (۱۹۱۹-۳۹) به جهت رشد سریع شنوندگان رادیو و آغاز فشار بر مطبوعات و نیز رقابت سایر رسانه‌های خبری مثل تلویزیون با مطبوعات، راه را برای توسعه میدان موضوعی مطبوعات هموارتر کرده و مجلات علمی - تخصصی فراوانی برای ارضای نیازهای جدید خوانندگان تحصیلکرده و طالب علم پا به عرصه حیات نهادند. به‌رحال مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و فنی تأثیرگذار بر

روند مطبوعات، دست به دست هم دادند و بر شکل و رشد مجلات تخصصی (و از جمله مجلات علمی) اثر گذاشتند.

به تعبیری دیگر باید افزود که هر چند ویژگیهای بنیادی مطبوعات (نظیر کثرت تعداد روزنامه‌ها و مجلات، انتشار منظم و دوره‌ای، قابلیت تکرار مطالعه مطالب و دوام داشتن پیامهای چاپی در مقابل زودگذر بودن پیامهای شفاهی و تصویری رادیو و تلویزیون، قدرت تجزیه و تحلیل و تغییر اخبار و رویدادها، و از این قبیل سبب گردید تا مطبوعات غربی بتوانند در ابتدا به صورت رقابتی و امروزه به شکل همزیستی به سیر خود ادامه دهند، اما این رقابتهای همزیستیها مطبوعات را وادار کرد تا به تغییر محتوای مطالب و نیز تغییر در گزینش پیامها و اخبار بپردازند، زیرا سرعت رادیو در انتقال اخبار و گویایی تصاویر تلویزیونی در پخش اخبار و تبلیغات تجاری، نقش خبررسانی و تبلیغی روزنامه‌ها و مجلات را کم کرد. از این رو مجلات و روزنامه‌ها سعی کردند تا ضمن درج تفسیر و تحلیل اخبار و رویدادهای سیاسی و تغییر دادن شکل روزنامه‌ها از حالت روزنامه‌های ملی کثیرالانتشار به روزنامه‌های محلی کم تیراژ، به سمت انتشار مطالب، موضوعات و مقالات تخصصی و اختصاصی در زمینه‌های مختلف ورزشی، هنری، ادبی، سیاسی، اقتصادی، علمی، بانوان، کودکان و غیره روی آورند. در این میان مجلات علمی نیز از این موج و حرکت در امان نماندند و از تغییر و تحولات مذکور تأثیر پذیرفتند. بدین ترتیب حرکت موج و تحول‌زای مطبوعات، بر شکل و تحول مجلات علمی و تخصصی مؤثر واقع شد.

۴. جریان رشد و توسعه علوم و تأثیر آن بر مجلات علمی

دومین عامل تأثیرگذارنده بر رشد و تحول مجلات علمی، وسعت و گسترده‌گی فعالیت‌های علمی و پژوهشی در کشورهای غربی بود. بدین معنی که گسترش فعالیت‌های علمی در این کشورها نیازمند مجاری ارتباطی ویژه‌ای بود تا ضمن درج و نشر تازه‌ترین دستاوردهای علمی و پژوهشی، وسیله‌ای برای ارتباط علمی دانشمندان، پژوهشگران و متخصصان باشد. چرا که با رشد سریع علم و فن، الگوهای ارتباطی گذشته کارایی کافی نداشت و باید طرحی نو در این زمینه درانداخته می‌شد. در واقع «یکی از ابتکارات مهم اجتماعی در اوایل دوران جدید علم، ایجاد انجمنها و مجلات علمی در سطح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی به عنوان وسایلی برای انتقال سریعتر و فراگیرتر آثار علمی به اجتماع دانشمندان بود...» (ش ۳، ص ۴۰)

شکل‌گیری و رشد مجلات علمی در این کشورها را می‌توان تابعی از قانون عرضه و تقاضای علمی محسوب نمود، چرا که عرضه فراوان دستاوردهای علمی و تقاضای طالبان علم و دانش، نقش مهمی در رشد کمیت و کیفیت مجلات علمی - در جهت پاسخگویی به نیازهای علمی و پژوهشی رو به تزاید - ایفا کرد. تاریخ چند سده پیش کشورهای غربی، نشانی از فاصله و شکاف دانشمندان با یکدیگر و با جامعه داشته و جدایی نسبی علوم عملی و نظری را بیان می‌کند. «تا پیش از نیمه دوم قرن هفدهم میلادی، انتشار نوشته‌هایی در قالب مجله یا نشریه ادواری مرسوم نبود. علم عمدتاً در میان جامعه دانشمندان محصور بود و ارتباطات علمی از راه نامه‌نگاری، دیدار، شرکت در جلسات مباحثه و تدریس و نهایتاً خواندن کتابهای موجود صورت می‌گرفت... اما در چین وضعیتی نیز، درجه رشد فرهنگی و علمی جوامع نیاز به گسترش ارتباطات علمی را مهم و

ضروری می‌کرد و خود این ارتباطات بر پیشرفتهای علمی و فرهنگی می‌افزود.» (ش ۹، ص ۳۲). تحول علمی و فنی غرب که به دگرگونی ساختارهای اقتصادی - اجتماعی این کشورها منجر گردید، اهمیت ارتباطات سریع علمی و انتقال اطلاعات روزآمد را مضاعف کرد. در چنین شرایطی نشریات و مجلات به‌عنوان مجاری پذیرفته شده و رسمی ارتباط علمی دانشمندان، مورد قبول و استفاده جامعه علمی قرار گرفت و از این پس انجمنهای علمی برای انتقال اطلاعات و تبادل نظر بین همکارانشان و نیز به‌عنوان نشانه حضور و فعالیت‌شان دست به انتشار مجلات علمی و پژوهشی زدند.

رشد همگام و موازی مجلات علمی با توسعه علمی - پژوهشی امروزه از سرعت و حدت بیشتری برخوردار است و در سراسر جهان - خاصه در کشورهای توسعه‌یافته - شاهد انتشار عناوین فراوان و متنوع مجلات علمی هستیم، به‌گونه‌ای که فی‌المثل در امریکا و فرانسه به ترتیب ۹ هزار و ۲ هزار عنوان علمی طی یک‌سال منتشر می‌گردد. همچنین آمارها نشان می‌دهند که در سال ۱۳۷۰، حدود ۱۶۲ عنوان مجله علمی در ایران به چاپ رسیده است.

۵. ویژگیها، نقش و جایگاه مجلات علمی

۵-۱- تعریف و ویژگیهای مجلات علمی

برای ارائه تعریفی از مجلات علمی لازم است در ابتدا تعریفی از مجله ارائه کنیم: «مجله عبارت از نشریه‌ای است با عنوان مشخص که به‌صورت شماره‌ها یا جزوه‌های پیاپی معمولاً با فاصله زمانی منظم و با مدت نامحدود منتشر می‌شود و حاوی مقالاتی درباره موضوعهای مختلف از نویسندگان مختلف است. مجله می‌تواند به مبحثی خاص محدود باشد (تخصصی) یا دارای مقالات و موضوعاتی در زمینه‌های متنوع باشد (گوناگون و عمومی)».

با پذیرش این تعریف از مجله، باید خاطر نشان کرد که موضوعات یک مجله می‌تواند شامل مسائل گوناگونی نظیر امور داخلی، امور بین‌المللی، امور اقتصادی و مالی، امور اجتماعی، امور دفاعی و نظامی، امور آموزشی و مسائل فرهنگی، ادبیات و هنرها، علوم پزشکی، فنون و علوم عملی، ارتباطات و حمل و نقل، وسایل خبری، جهانگردی، امور مذهبی، ورزش، امور بانوان، مطالب کودکان، زندگی عملی و روزانه، فعالیتهای اجتماعی و محافل و مجالس، سرگرمیها و تفریحات، حوادث گوناگون، امور قضایی و حقوقی، و نظایر اینها باشد. هر مجله‌ای می‌تواند چند دسته از موضوعات فوق را در شماره‌های خود مورد بحث و بررسی قرار دهد یا اینکه بر روی یکی از موضوعات مذکور مثلاً امور اقتصادی یا ورزشی متمرکز گردد که در این صورت به مجله‌ای تخصصی بدل خواهد شد. مجلات علمی از این دسته‌اند، یعنی مجلاتی که به‌صورت تخصصی و متمرکز، بر محور موضوعات و فعالیتهای علمی و پژوهشی سازمان یافته‌اند. به تعبیری دیگر مجلات علمی «مجلات هستند که مطالب بدیع و تازه علوم را منتقل می‌نمایند و با روشی خاص آن را بیان می‌کنند. به‌طور کلی مجله علمی یک نگرش جدیدی نسبت به علوم و آینده آن دارد، و به زعم اکثر صاحب‌نظران، مجله علمی را باید مجموعه دانستنیها و معارف جامعه دانست که به‌طور تخصصی و آکادمیک به انتقال آنها می‌پردازد.» (ش ۶، ص ۱۵). درست به همین معناست که مجلات علمی عمومی در مقابل مجلات علمی تخصصی قرار می‌گیرند. پسوند عمومی دو معنا را به ذهن متبادر می‌کند؛ یکی اینکه مجلات علمی - عمومی، در زمینه‌ای

رشد همگام و موازی مجلات علمی با توسعه علمی - پژوهشی امروزه از سرعت و حدت بیشتری برخوردار است

و در سراسر جهان - خاصه در

کشورهای توسعه‌یافته - شاهد انتشار

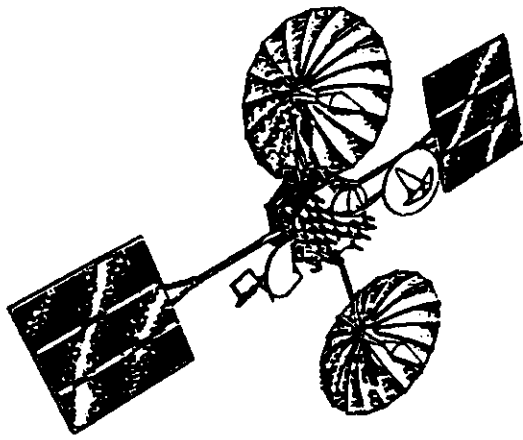
عناوین فراوان و متنوع مجلات علمی هستیم،

به‌گونه‌ای که فی‌المثل در امریکا و فرانسه

به ترتیب ۹ هزار و ۲ هزار

عنوان علمی طی یک‌سال منتشر می‌گردد.

خاص و تخصصی نبوده و از تمامی شاخه‌های علوم بحث می‌کنند و سیمایی عام از دانش روز ترسیم می‌نمایند. و دیگر اینکه مجلات علمی، قابل استفاده برای تمامی تحصیلکردگان و علاقمندان است و نه منحصر به قشر خاصی از تحصیلکردگان، یعنی متخصصان و اهل فن. بدین معنی که مطالب آن به گونه‌ای است که عموم تحصیلکردگان به شرط داشتن زمینه‌های لازم می‌توانند از آن استفاده کنند. این در حالی است که مجلات علمی - تخصصی به گونه‌ای نوشته می‌شوند که عمدتاً به کار متخصصان و پژوهشگران هر رشته خاص می‌آیند. برای به دست دادن تعریفی دقیقتر از مجلات علمی، ویژگیهای زیر را برای آن برمی‌شمریم:

۱. مجلات علمی - تخصصی سعی دارند تا آخرین دستاوردهای علمی و جدیدترین یافته‌های پژوهشی را در کوتاهترین زمان ممکن منتشر کنند؛

۲. این‌گونه مجلات نظر به سرعت انتشار (فواصل کوتاه برای انتشار مطالب نسبت به سایر مجاری ارتباط علمی مثل کتاب) و نیز ادواری بودن، در بین دست‌اندرکاران فعالیتهای علمی و پژوهشی در جهت نشر سریعتر یافته‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛

۳. این مجلات عهده‌دار وظیفه اطلاع‌رسانی علمی در سطح ملی و بین‌المللی هستند و به عنوان یکی از مجاری ارتباطات علمی محسوب می‌گردند؛

۴. مجلات علمی - تخصصی موضوعات و مطالب خود را با زبان ویژه علمی (فروملها، تئوریه‌ها، علائم اختصاصی علمی، مفاهیم کلیدی و ...) - که عمدتاً در میان پژوهشگران و متخصصان قابل فهم و استفاده است - منتشر می‌کنند.

۵. با توجه به کم بودن تعداد مخاطبین هر یک از مجلات علمی - تخصصی (به ویژه در کشورهای در حال توسعه که هنوز تعداد متخصصان و پژوهشگران در کل جمعیت رقم پایینی را نشان می‌دهد) تیراژ این‌گونه مجلات، کمتر از مجلات عمومی و مجلات علمی عمومی است؛

۶. این مجلات، در شرایط مختلف اقتصادی و اجتماعی وسایل و ابزار مؤثری برای طرح و پردازش مسائل و موضوعات ضروری و قابل استفاده برای جامعه هستند، دانشمندان طراز اول، و صاحب ایده‌های جدید با انتشار مقالات خود در این‌گونه مجلات، می‌توانند اهمیت و گستره موضوع و مطلبی خاص را به جامعه علمی گوشزد نمایند تا در فرایند ارتباط اجتماعی دانشمندان با جامعه و مسئولین اجرایی، این موضوعات مورد بحث و بررسی قرار گیرند؛

۷. ارزاتر بودن نسبی قیمت این‌گونه مجلات نسبت به کتب علمی - تخصصی و برخی دیگر از مجاری ارتباط علمی از یک طرف، و اشتراک این مجلات توسط کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی از سوی دیگر سبب می‌گردد تا محققان و پژوهشگران با سهولت بیشتری مطالب علمی و تخصصی خود را در آنها به چاپ برسانند و نیز از مطالب موجود در آنها به صورت مداوم و مستمر بهره‌برداری کنند.

با توجه به ویژگیهای مذکور می‌توان گفت که با «مجلات علمی - تخصصی یکی از کانالهای برقراری ارتباط علمی اند که با استفاده از زبان ویژه علمی، پژوهشگران و دست‌اندرکاران فعالیتهای علمی را از جدیدترین و معتبرترین دستاوردهای علمی و پژوهشی آگاه نموده و نظر به سرعت انتشار و ادواری بودنشان، نقش و کارکرد ویژه‌ای در فرایند اطلاع‌رسانی علمی ایفا می‌نمایند.»

۲- نقش و جایگاه مجلات علمی و تخصصی

قرن بیستم را با نامها، مشخصات و عناوین گوناگونی از قرون گذشته تاریخ اجتماعی انسانها متمایز می‌کنند؛ عناوینی نظیر عصر اتم، عصر فضا، عصر الکترونیک و انفورماتیک، عصر ارتباطات و اطلاعات، و غیره. به نظر می‌رسد در میان این عناوین، عصر ارتباطات و اطلاعات اسمی است با مسما که در دهه چهارم این قرن رونق بیشتری می‌گیرد. رواج و کاربرد واژه‌هایی نظیر انفجار اطلاعات، اشباع اطلاعات، آشفشان اطلاعات و ... همگی نشان از تراکم داده‌ها و اطلاعات (علمی، صنعتی، فنی، مدیریتی و سازمانی، اقتصادی، سیاسی و نظایر اینها) دارند. حجم داده‌ها و اطلاعات چنان وسعت و گسترشی پیدا کرده که متخصصان علم اطلاع‌رسانی را به فکر راهی برای جلوگیری از انفجار اطلاعاتی واداشته است. بدیهی است که پیدایش و گسترش این حجم وسیع از اطلاعات، حاصل ارتباط اجتماعی (در ابعاد علمی، فنی، اقتصادی، سیاسی و غیره) میان صاحب‌نظران و متخصصان زمینه‌های گوناگون اجتماعی است.

برای انتقال این حجم وسیع اطلاعات لازم است مجاری ارتباطی ویژه‌ای وجود داشته باشند. این مجاری بر حسب ماهیت موضوع ارتباطی (علمی، فنی، اقتصادی، سیاسی و غیره) می‌توانند از ویژگیها و کارکردها و جایگاه متمایز و متفاوتی برخوردار باشند. اما در حوزه بحث ما، یعنی ارتباط علمی می‌توان از کتب، گزارشات، مجلات، گردهماییها، مجموعه مقالات گردهماییها، کتابخانه‌ها و بانکهای اطلاعاتی، مراکز اسناد و آرشیوها، کارگاهها و آزمایشگاههای علمی، و کالجهای نامرئی به عنوان مهمترین مجاری ارتباطی نام برد. هر کدام از این مجاری، بر حسب نوع و ماهیت خود، دارای ویژگیها و کارکرد خاص خود هستند که این امر میزان دسترسی و کارایی آنها را کاهش یا افزایش می‌دهد.

از آنجا که برای پیشرفت و توسعه علمی، وجود فرایند ارتباط علمی از بحثهای ضروری و جدانشدنی نهاد اجتماعی علم است، وجود این مجاری ارتباطات و اطلاع‌رسانی علمی اجتناب‌ناپذیر می‌نماید، منتها باید دانست که در شرایط اقتصادی - اجتماعی و علمی مختلف، کدام یک از این مجراها کارایی بیشتری دارد. «برای آگاه ماندن و همراه رفتن در هر یک از شاخه‌های علم، یعنی برای اینکه دانشمند بتواند ایده‌های جدیدی را بیاموزد که برای یافتن ایده‌ای باز جدیدتر می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، امروزه یک دانشمند شاغل بایستی بخشی مهمی از وقت خود را صرف مطالعه مجلات حرفه‌ای کند، تعدادی را دقیقاً مطالعه کند و به بررسی اجمالی سایر مجلات اکتفا نماید. علاوه بر مطالعه مجلات، دانشمندان در

جلسات انجمنهای حرفه‌ای، چه رسمی و چه غیررسمی، به رابطه می‌پردازند. در اینجا نیز با پیشرفت علم و گروههای تخصصی هم‌سطح، مجلات تخصصی و فعالیت‌هایی که ارائه می‌شوند افزایش یافته‌اند (ر.ک به بخش ۴) و بالاخره از طریق ملاقاتهای غیررسمی، نامه‌نگاریها، مذاکرات تلفنی و مطالب تکثیر شده قبل از چاپ، دانشمندان سعی بلیغ دارند تا ارتباط مؤثر خود را با همدیگر حفظ کنند، زیرا در غیر این صورت آهنگ فعالیت‌هایشان کاهش یافته و یا حتی متوقف می‌شود» (ش ۳-ص ۴۰).

در میان مجاری ارتباط علمی مذکور در فوق (ر.ک. به بخش ۱-۲)، انتشارات علمی از نقش و جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. چرا که اگر چه بشر ابتدایی با انتقال شفاهی و سینه به سینه دانسته‌ها و معارف اندک خویش، سعی در حفظ اطلاعات و به کارگیری آن توسط نسلهای بعدی داشت، اما ضعف بشر ابتدایی در مقابل حوادث طبیعی به همراه آفت فراموشی و تحریف، مانع از انجام صحیح این فرایند می‌شد. اختراع خط نقطه عطفی در تاریخ تمدن بشر محسوب می‌گردد از این جهت که انتقال کتبی دانسته‌ها و معارف بشری را

■ مجلات علمی در فواصل معین و منظم به چاپ و انتشار آخرین دستاوردهای علمی می‌پردازند، این امر سبب می‌گردد تا درج و انتشار منظم یافته‌های علمی توسط پژوهشگران تسهیل شود و نیز پی‌جویی موضوعات علمی روز و مورد علاقه مخاطبان فراهم باشد.

میسر ساخت، در واقع با اختراع خط و سپس کاغذ، علوم آن روز قابلیت انتقال دقیقتر و جاودانه‌تر یافته و اندک معلومات بشری با دقت بیشتری ثبت و ضبط گردید. اگر چه خط و کاغذ انتقال اطلاعات علمی را تسهیل کرده بود و دانشمندان بزرگی هم در دوران قدیم و میانه ظهور کردند، اما تا اختراع دستگاه چاپ، علم بیشتر نقش فعالیت اختصاصی را داشت و مختص به طبقه خاصی از اجتماع (اشراف و نجباء و متمولین) بود. اختراع صنعت چاپ در قرن پانزدهم که امکان تکثیر و بازیافت سریع نوشته‌های علمی را فراهم ساخت، نقطه عطفی در رشد انتشارات علمی بود. با اختراع صنعت چاپ، کتب دست نوشته و خطی که به چند نسخه محدود می‌شد، در نسخ بیشتری تکثیر شد و بدین ترتیب در ایجاد ارتباط علمی بین دانشمندان و دست‌اندرکاران فعالیت‌های علمی با یکدیگر و با مردم، تسهیلات ویژه‌ای فراهم آمد. با وجود این دانشمندان تا اوایل قرن حاضر منتظر ماندند تا با تکمیل دستگاههای چاپ شاهد تیراژ میلیونی کتب باشند.

اگرچه در دهه‌های اخیر پیشرفتهای انفورماتیک گوی سبقت را از چاپ ربوده است و تکنیکهای خاص و جدیدی در عرصه اطلاعات و ارتباطات علمی ظاهر گردیده، هنوز هم انتشارات چاپی علمی (کتب، مجلات، گزارشات علمی و غیره) از مهمترین مجاری ارتباط علمی‌اند و (این موضوع به‌ویژه در کشورهایی که از لحاظ صنایع سخت‌افزاری و نرم‌افزاری کامپیوتری در وضعیت مناسب کمی و کیفی قرار ندارند مصداق دارد). اهمیت انتشارات چاپی متکی بر مزیت‌های ویژه‌ای است که نسبت به انتشارات غیر چاپی دارند. از مهمترین مزیت‌های انتشارات چاپی علمی، امکان مطالعه و بررسی مکرر آنها و نیز سهولت دسترسی بدانهاست. همچنین انتشارات علمی چاپی می‌تواند به عنوان یکی از ملاک‌های ارتقای سطح

تحصیلات دانشگاهی و ارزیابی میزان توان علمی دانشمندان و مؤسسات علمی به کار رود. «علماء و بویژه آنهایی که در دانشگاه هستند به اهمیت روزافزون مقدار انتشارات خود در ارتقاء مرتبه دانشگاهی آشنایی دارند. در دانشگاه‌های امریکا این موضوع رادر قالب طنزآمیز چاپ کردن یا مردن (Publish or Perish) بیان می‌دارند.» (ش ۷، ص ۲۱۹). به بیانی واضحتر می‌توان گفت که کار چاپی، کلیدی برای تولید و اشاعه دانش، زندگی فعال، و توسعه صنعت پیشرفته است. کتب، مجلات، گزارشات و دیگر مواد خواندنی برای تحقیق و آفرینش فرهنگ علمی و اجتماعی، در کانون نظام تعلیم و تربیت قرار می‌گیرند.

در میان انتشارات علمی، مجلات علمی - تخصصی دارای ویژگیهای خاصی‌اند که آنها را از سایر انتشارات علمی مجزا و متمایز می‌کند. در اینجا به پنج ویژگی مهم مجلات علمی که سبب تمایز و اهمیت آنها شده اشاره می‌کنیم که ویژگیهای اول و دوم و پنجم مختص مجلات علمی است و در ویژگیهای سوم چهارم، کتاب رقیب یا شریک مجلات علمی به حساب می‌آید:

۱. اولین ویژگی مجلات علمی سرعت انتشار آنهاست، بدین معنی که مجلات علمی در فواصل کوتاه‌تری از کتاب و برخی گزارشات علمی منتشر می‌گردند، از این رو اهمیت ویژه‌ای در انتشار سریعتر دستاوردهای علمی دارند. این نقش مجلات علمی، خصوصاً در رشته‌های علوم پایه و کاربردی، از برجستگی و اهمیت بیشتری برخوردار است چرا که در این حوزه‌های علمی، پیشرفت و رشد علمی سریعتر از حوزه علوم انسانی و اجتماعی است و لزوماً دستاوردهای علمی باید هر چه سریعتر منتشر گردند. به عبارت واضحتر، در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی دانشمندان و پژوهشگران، حاصل چندین سال تلاش و تحقیق خود را در یک کتاب به چاپ می‌رسانند - آنها برای این کار فرصت کافی دارند. اما ماهیت رشته‌های علوم پایه و کاربردی، و تمایل دانشمندان و پژوهشگران به پیشی گرفتن در ثبت یک اختراع یا ارائه نظریه‌ای علمی، (موضوع اولویتها در علوم و هنرهای رفتاری مربوط به آن) مستلزم آن است تا یافته‌های علمی و پژوهشی هر چه سریعتر انتشار یابند و این نقشی است که بیشتر از مجلات علمی برمی‌آید تا کتاب یا گزارشهای علمی؛

۲. دومین ویژگی این مجلات، ادواری بودن آنهاست. مجلات علمی در فواصل معین و منظم به چاپ و انتشار آخرین دستاوردهای علمی می‌پردازند، این امر سبب می‌گردد تا درج و انتشار منظم یافته‌های علمی توسط پژوهشگران تسهیل شود و نیز پی‌جویی موضوعات علمی روز و مورد علاقه مخاطبان فراهم باشد؛

۳. ویژگی سوم مجلات علمی تنوع کمی و کیفی آنهاست. در هر یک از رشته‌های علوم (رشته‌های اصلی و فرعی) مجلات علمی متعددی با کیفیتهای گوناگون منتشر می‌شوند. این تنوع کمی و کیفی سبب جذب علاقه‌مندان خاصی به این نشریات می‌گردد، چرا که نظر به تخصصی بودن این مجلات و محدود بودن حوزه مورد بررسی آنها، هر کدام، مخاطبان ویژه‌ای را برای خود جمع می‌کنند که این خود امتیازی مهم برای این مجلات است. بدین معنی که هنگامی که مخاطبان درمی‌یابند مجلاتی دربارهٔ منافع حرفه‌ای، علایق علمی، رشته تخصصی، نقاط ضعف و سستیها و سایر مسائل مورد علاقه آنها منتشر می‌گردد از این مجلات استقبال خواهند کرد زیرا این مجلات همچون آینه‌ای بزرگ جلوه‌ای مهم از شخصیت خوانندگان را به

منزلت ویژه‌ای در میان مجاری ارتباط علمی (و گروه انتشارات علمی) بخشیده است. این جایگاه و منزلت ویژه، به نوبه خود به تقویت نقش و اهمیت این مجلات کمک می‌کند و مکان و الایی برای آنها در میان مجاری ارتباطی پدید می‌آورد.

یادداشتها

۱. فهرست منابع مورد استفاده با ذکر شماره منبع در انتهای مقاله آمده است.
۲. در تعریف جامعه‌شناختی از گروه و جامعه، عنصر مهم و اصلی، عنصر روابط متقابل اجتماعی است.
۳. با شدت یافتن رشد و توسعه علوم و فنون، انجام تغییرات و تحولاتی در ساختار مجلات علمی لازم و ضروری به نظر می‌رسید.
۴. علاقه‌مندان به منابع شماره ۱، ۴، و ۸ مراجعه کنند.
۵. از کتاب تاریخ مطبوعات جهان اثر پیرآلبر و فرناندوترو تلخیص شده است صص ۱۹۶-۱۰.
۶. مقاله و مطلبی که معمولاً هفته‌ای یک بار درباره مسائل مختلف چاپ می‌شود.

منابع

۱. آلبر، پیر. مطبوعات ترجمه فضل‌الله جلوه، تهران. سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۸.
۲. آلبر، پیر و فرناندوترو تاریخ مطبوعات جهان، ترجمه دکتر هوشنگ فرخجسته، تهران: پاسارگاد، ۱۳۶۲.
۳. توکل، محمد. جامعه‌شناسی علم. تهران. نص، ۱۳۷۰.
۴. ساروخانی، باقر. جامعه‌شناسی ارتباطات. تهران: اطلاعات، ۱۳۶۷.
۵. معین، محمد. فرهنگ فارسی، ج اول.
۶. کبایه، علی‌اصغر. بررسی عوامل مؤثر بر انتشار نشریات علمی در ایران، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
۷. محسنی، منوچهر. مبانی جامعه‌شناسی علم، تهران: طهوری، ۱۳۷۲.
۸. معتمدزاد، کاظم. وسایل ارتباط جمعی، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ج یکم، ۱۳۷۱.
۹. میرزایی، علی و توفیق حیدرزاده. «مجله‌های علمی عمومی، وسیله‌ای برای ترویج علم» دانشمند. س ۲۹. ش ۳، خرداد ۱۳۷۰.

خودشان نشان می‌دهند. بدین ترتیب رشته الفت و علاقه خاصی بین مخاطبان و مجلات علمی به وجود می‌آید که این علاقه و تمایل، در بین دانشمندان و پژوهشگرانی که جریانات علمی و حرفه‌ای رشته تخصصی خود را زیر ذره‌بین دارند از شدت بیشتری برخوردار است؛

۴. چهارمین ویژگی مجلات علمی، ارزیابی تواناییهای علمی پژوهشگران و دانشمندان رشته‌های مختلف علوم است. «در واقع تعداد آثار (و مقالات علمی) که یک نفر منتشر می‌کند - و عمدتاً در مجلات علمی به چاپ می‌رسند - معمولاً به عنوان ضابطه‌ای در جهت ارزش علمی او مورد قبول قرار می‌گیرد. این چنین واقعیتی حتی در برخی موارد سبب می‌گردد که افراد صرفاً برای دستیابی به قضاوت مزبور، دست به تألیف بزنند و چه بسا که آثار ارزنده‌ای نیز از این رهگذر به وجود آید ... به تازگی در خیلی از کشورهای دنیا، با گسترش نظام مبتنی بر اعطای اعتبارات پژوهشی و نیز کمکهای مالی دولت برای انجام تحقیق، عملاً این ضرورت مطرح شده است که افراد برای دریافت مستمر کمکهای مالی پژوهشی، دست به نشر مقاله، گزارش یا کتاب بزنند.» (ش ۷، ص ۲۲۱)؛

۵. آخرین ویژگی مهم مجلات علمی، سمبلیک بودن آنهاست. بدین معنی که انجمنهای علمی و مؤسسات پژوهشی دولتی یا خصوصی و دانشگاهها، جهت ابراز وجود و ظهور علمی خود، و نیز معرفی دستاوردهای علمی سازمانهایشان، دست به انتشار مجلات علمی - تخصصی می‌زنند، که در واقع این مجلات نماد و نشانه‌ای از وجود یک مرکز آموزشی یا پژوهشی است. مجلاتی که توسط این مراکز در یک رشته علمی خاص انتشار می‌یابند، عمدتاً به چاپ مقالات اعضای مرکز خود یا سایر پژوهشگران وابسته می‌پردازند تا از این رهگذر، ضمن تثبیت موجودیت علمی‌شان، گزارشی از نتایج و دستاوردها و فعالیتهای علمی و پژوهشی انجام یافته در مرکز خود ارائه داده و به فرایند ارتباط علمی کمک نمایند که این امر نهایتاً به نشر علم و توسعه علمی مدد می‌رساند.

با توجه به ویژگیهای مذکور می‌توان گفت که مجلات علمی تخصصی دارای نقش و جایگاه ویژه‌ای در میان سایر مجاری ارتباط علمی بوده و نیز به عنوان یکی از شاخصهای توسعه یافتگی علمی محسوب می‌گردند. در یک جمع‌بندی و ارزیابی کلی باید افزود که این مجلات نقش فعال در نشر دانش دارند؛ تولید آنها نسبت به کتاب ارزانتر و اغلب متناسب با قدرت خرید علاقه‌مندان دانش بوده و توزیعشان نیز از کتاب آسانتر است. این مجلات تبادل سریع دانش را میسر ساخته و برخی از آنها در سطح بین‌المللی عهده‌دار این نقش می‌شوند. مجلات علمی می‌توانند در یک رشته علمی حین وحدت پدید آورند و همه دست‌اندرکاران علمی یک رشته را به موضوعی خاص مربوط و متوجه سازند. بدیهی است این مجلات نمی‌توانند مانند کتابها تحلیلهای عمیق را به دست دهند. مقالات کوتاه عمدتاً به تبادل افکار و نوآوری کمک می‌کنند. مجلات علمی تبادل اطلاعات مربوط به پیشرفتی را که در زمینه‌ای علمی در جریان است، بررسی و نقد کتاب را که در ایجاد استandarدهای علمی و آگاهی در مورد کتابهای جدید جنبه اساسی دارد میسر می‌سازند. نهایت اینکه، مجلات علمی می‌توانند بحث علمی و گفتگوی دائمی را به طریقی تشویق کنند که کتاب کمتر می‌تواند. این مجلات در عین حال می‌توانند زمینه‌های علمی را تازه و باز نگریسته نگه دارند.

دارا بودن نقشهای متنوع و متعدد توسط مجلات علمی که در فرایند ارتباط علمی ضروری و حیاتی‌اند، به این مجلات جایگاه و